

על טעמים של מלים ומושגים

מאת יוסף מטלוב

א. שבת הגדול

כידוע, נקראת השבת שלפני חג הפסח בשם „שבת הגדול“. מפרשים רבים עמלו לדעת וניסו להסביר את משמעותו של תואר זה — „הגדול“ — ורובם לא שיברו, לדעתי, את האוזן כלל.

בעתון „הצופה“ (י"א בניסן, תשי"ז) הובאו שני טעמים לשם זה, העשויים לכאורה להתקבל על הדעת, אולם גם הם אינם מבוססים כל צרכם. הטעם האחד, לדעת בעל המאמר, הוא שהחרשן משמיע באזני שומעיו בדרשת השבת מהלכות הפסח, ויום תורה נקרא „יום גדול“.

הטעם השני — שהרב דורש בשבת זו, ולו יאה התואר „גדול“; משום כך נקראת אותה שבת בשם „שבת הגדול“, הואיל והגדול בקהילה דורש בשבת זו.

שני הפירושים הם מעניינים, אך כמה שאלות בדבר. קודם כל, לפי הגמרא היה החכם דורש בשבתא דרגלא כל שלושת הרגלים, ומדוע נקראת רק השבת שלפני הפסח „שבת הגדול“, ולא כל שלוש השבתות (גם אלו שלפני סוכות ושבועות)? זאת ועוד: התואר „גדול“ ניתן רק ליחידי סגולה מבין גדולי התורה, ואיך הוענק פתאום התואר הזה לכל הרבנים? מכאן, שעיקר הטעם ל„שבת הגדול“ חסר עדיין. אנסה איפוא אני להסביר את משמעותו של תואר זה, שאת מקורו אפשר למצוא בתורה.

שמות רבים ניתנו לחג הפסח, כל שם וטעמו עמו: „חג הפסח“ — על שם „זבח פסח לה“, אשר פסח על בתי בני־ישראל במצרים (שמות יב, כז); „חג המצות“ — על שם המצות שאפו בני ישראל בצאתם ממצרים; „חג האביב“, שנאמר: „היום אתם יוצאים בחודש האביב“; „זמן חירותנו“, לזכר היציאה מעבודת לחירות; וכן — „חג הגדול“. כל השמות הללו היו יודעים בשעתם, ורובם לא נשכחו כל שנות הגלות. אולם איתרע מזלו של השם האחרון — „חג הגדול“ — ודווקא הוא לא נתקבל משום מה על לב העם, ואולי נשכח מרוב דודים.

מה מקורו של כינוי זה, „חג הגדול“? אם נעיין היטב בפרשת יציאת מצרים ניווכח כי שם זה בא להזכיר את הגם הגדול של קריעת ים סוף, כמעט בכל מקום שבו מדובר על קריעת הים משתמש הכתוב בשורש גדל: „וירא ישראל את־היך הגדולה אשר עשה ה' במצרים“ (שמות יד, לא); „בגדל זרועך ידמו כאבן עדיעבור עמך ה'“ (שם טו, טז); „אתה החלית להראות את־עבדך את־גדלך ואת־יך החזקה“ (דברים ג, כד); „מי אל גדול כאלהים; אתה האל העושה פלא... ראוך מים יחילו אף ירגונו“ (תהלים עז, ידיו). כל הפסוקים הללו ואחרים אומרים הלל על שקרע ה' את ים־סוף והעביר את ישראל בחרבה, ובכל אחד מן הפסוקים הללו מוטעם הדגש על תואר הגדלות. זה היה מקורו של השם „החג הגדול“ שניתן לחג הפסח, כדי להזכיר את גס קריעת הים. מכאן — שהשם „שבת הגדול“ משמעו — השבת שלפני „החג הגדול“, הוא חג הפסח (השווה עם השם התלמודי „שבתא דרגלא“, שפירושו — השבת שלפני הרגל).

ודאי ימצאו עוררים על פירוש זה ל„שבת הגדול“, אולם נראה לי שזהו פשוטו של השם

ב. מצה זו

אנשים רבים ניסו לעמוד על מקורה של המלה מצה. שני הפעלים מצא ומצה דומים זה לזה בשתי האותיות הראשונות ושונים באות האחרונה שהיא למעשה, הנעשה. מכאן אפשר ללמוד שיש קירבה בין המלה האחת לחברתה. ואמנם, כך הוא הרבר, אלא שפועל אחד מורה על דבר שאין בתברו, או המנוגד לו (השווה, למשל, את הפעלים רפה ורפא — שהאחד מובנו חלש, והשני — חזק).

מובנו של הפועל מצא הוא — בא לידו. אדם המוצא מציאה — הלא המציאה באה אליו. „כי תצא אש ומצאה קוצים“ (שמות כב, ה) — משמע שהקוצים התקרבו ובאו אל האש. אנו אומרים כי אדם מצא פתרון, כלומר שגם דברים שברוח אשר חדרו לתוך הגוף מתבטאים בפועל מצא.

לפי הנחה זו לא יקשה לנו להבין את משמעה של המלה מצה. מובנו של שורש זה הפוך משל חברו, ואם הראשון מורה על ביאה, הרי שהשני מלמד על יציאה. ואמנם, כך הוא הדבר במקורות. עיון בספרי־הקודש יוכיח לנו כי לתיאור גזול היוצא מנוף או מעצם משתמש הכתוב בפועל מצה. הדוגמה הראשונה היא, כמובן, מצת הפסח. המצה נאפתה בתבנית של ריק, המים הוצאו מן העיסה על ידי האש, ועל כן נקראה „מצה“.

דבר זה ידע כבר אונקלוס, שתירגם את המלה מצה — פסיר. מובנו של הפועל פטר הוא, כידוע, יצא.

בתיאור קרבן היונה נאמר : «ונמצה דמו על קיר המזבח» (ויקרא א, טו). שוב רואים
 אנו כי לנוזל היוצא מן הגוף משתמשים בפועל מצה. פועל זה, במובן של הוצאה, מצוי גם
 בהוראה רוחנית. אנו אומרים «למצות את הנושא», כלומר — להוציא ממנו את כל הדברים
 הגנוזים בו.

בתלמוד אנו מוצאים עור מסוים, הנקרא מצה : «שלשה עורות הן, מצה חיפה ודיפתרא»
 (גטין דף כב). ור' תיא מבאר את סוג העור הראשון, שזהו עור דלא מליח ודלא קמיח. מדבריו
 אפשר להבין כי המים הוצאו מן העור לא על ידי מלח וקמח, הסופגים נוזלים ומוציאים מים,
 אלא באופן פרימיטיבי : שטחו את העור על הקרקע, ואנשים או בהמות דרכו עליו כדי להוציא
 ממנו את הפסולת. בחום השמש העור נמצה והתייבש עד שהמים יצאו ממנו לגמרי, ועל כן
 נקרא מצה.

עכשיו ברורה לנו גם משמעותה של מצת הפסח : בני ישראל אפו את הלחם על האש
 עד שהמים נמצו ממנו. העיסה נתייבשה, ועל כן נקראה בשם מצה.